

УДК 378:57:57.013

Л.О. Котлова,

*старший викладач кафедри соціальної та практичної психології
Житомирського державного університету імені Івана Франка,
кандидат психологічних наук*

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТНИХ ФОРМ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ТА ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Громадське життя не може існувати без зіткнення ідей, життєвих позицій, цілей як окремих людей, так і малих та великих колективів. Постійно виникають розбіжності думок і різного роду суперечності, що нерідко переростають у конфлікти. Усе це свідчить про необхідність застосування знань і навичок у галузі конфліктології.

Дослідженню конфліктів, причин їх виникнення присвячена велика кількість праць учених різних напрямів: філософів, психологів, управлінців, соціологів, політологів. Коли люди думають про конфлікт, вони найчастіше асоціюють його з агресією, погрозами, суперечками. Таке негативне сприймання є цілком обґрунтованим, тому що будь-який конфлікт несе в собі заряд величезної руйнівної сили. Однак відсутність конфліктів слід вважати свідченням застою [6].

На даний час важливими є знання про особистісні передумови конфліктної поведінки. Значний внесок у вивчення цієї проблеми зробили А.Я. Анцупов, Н.І. Гришина, Л.М. Ємельяненко, С.М. Ємельянов, А.Т. Ішмуратов, Г.В. Ложкін, Н.І. Пов'якель, А.І. Шипілов [2; 6; 7; 8]. Останнім часом більшість дослідників почали приділяти увагу гендерним особливостям поведінки в конфліктних ситуаціях. Зокрема, у дослідженнях В.Г. Зазикіна і Н.С. Нечаєвої було виявлено відмінності поведінки осіб в конфліктних ситуаціях в залежності від статі їхнього опонента [3].

Важливу роль у підлітковому та юнацькому віці відіграють міжособистісні конфлікти. Конфлікти у підлітковому віці є одним із засобів самоствердження особистості, формування її активної позиції у взаємодії з навколишнім світом і можуть бути визначені як конфлікти становлення і самоствердження. Зокрема, у роботах Х. Ремшмідта зазначено, що конфлікти з однолітками в юнацькому віці найчастіше пов'язані із суперництвом і боротьбою за лідерство. Конфлікти на ґрунті суперництва відбуваються як між хлопцями, так і між дівчатами. Хлопці змагаються за лідерство в групі, за успіхи у фізичній та інтелектуальній сферах, за дружбу і прихильність. У дівчат конфлікти виникають переважно через суперництво за прихильність більш старших за віком хлопців.

У підлітковому та юнацькому віці конфлікти надзвичайно яскраво виражені та є обов'язковим атрибутом цих вікових періодів. Психологічна традиція вивчення конфліктів є найбільш розвиненою і багатою зі всіх наукових дисциплін, які досліджують цю проблему. Про це свідчить як стійкий і тривалий інтерес психологів до конфліктів, так і різноманітність теоретичних і практичних робіт на цю тему [8]. В останні роки все більше увагу дослідників привертають гендерні проблеми та особливості виникнення й проявів конфліктної поведінки [7]. Варто звернути увагу на особливості поведінки чоловіків та жінок у конфлікті, а саме: на значимість спілкування для кожної статі.

Є.П. Ільїн зазначає, що жінки високо цінують відносини між людьми, що проявляється у високій значимості для них спілкування. Наявні вже у дітей молодшого віку (1,5 року) статеві емоційна диференціація (велика емоційність дівчаток) і відмінності в інтересах впливають і на відмінності спілкування дітей чоловічої і жіночої статі. Граючи в дитячому садку, хлопчики виявляють цікавість до предметів, а дівчатка — до особистісних взаємин. Дівчатка виявляють більше відповідальності і «материнської поведінки» стосовно інших дітей [3].

Визначено низку специфічних гендерних відмінностей конфліктів. По-перше, це специфічні відмінності конфліктів у чоловічих і жіночих колективах. Так, виявлено, що конфлікти у чоловічих колективах за своєю спрямованістю, емоційними проявами, спектром і силою емоцій, а також способами конфліктної протидії суттєво відрізняються від конфліктів у жіночих колективах. У чоловічих колективах переважають конфлікти на виробничій та діловій основі, в той час як у жіночих більше конфліктів, які мають емоційну основу та викликані іноді непрогнозованими коливаннями настрою, різноманітними емоційними реакціями і зовні немотивованими вчинками, симпатіями/антипатіями тощо. З'ясовано, що чоловіки більш схильні орієнтуватися на розв'язання актуальних завдань, викликаних життєвими, в тому числі й конфліктними ситуаціями, вони більш схильні до ділових реакцій і конструктивного

розв'язання конфліктних ситуацій. В той же час жінки більшою мірою орієнтуються на додержання норм, правил, стандартів, ролей [7].

На думку І.С. Кона, юнаки в спілкуванні з представниками протилежної статі орієнтуються в основному на ровесниць, а дівчата в значній їх частині — на більш старших представників чоловічої статі [5].

Вважається, що складність вирішення конфліктів між жінками викликана такими гендерними відмінностями жіночої статі у конфліктних ситуаціях, як:

- емоційна або прагматична спрямованість;
- висока емоційність реакцій та переживань;
- емоційність та сила прояву конфліктності;
- значне внутрішнє суперництво між жінками;
- ревності жінок та їх мікрогрупувань до успіху жінки, що стоїть осторонь, її успіху у чоловічому соціумі, уваги та визнання з боку чоловіків;
- зниження нормативності поведінки [7].

Відзначено, що навіть посередництво в конфліктах серед жінок під силу тільки жінкам, чоловіки надто складно вирішують означені конфліктні ситуації, в основному засобами сили, погроз, маніпуляцій. Водночас жінки більш витончені маніпулятори, вони гнучко і точно оперують емоційними станами учасників конфліктів і досить легко вправляються з розв'язанням таких ситуацій. Разом з тим доведено, що саме чоловіки можуть бути менш гнучкими і більш ригідними в конфліктах, їх прогнозуванні, упередженні та розв'язанні [7].

Відносини між чоловіками характеризуються більшою конфліктністю та наявністю змагання, меншим саморозкриттям та обговоренням почуттів, ніж серед жінок. Чоловіча установка на змагання не дозволяє чоловікам приймати до уваги оточуючих [1].

Гендерні особливості конфліктів відзначаються і в різностатевих, змішаних колективах. Визначено, наприклад, що поведінка чоловіків та жінок у конфліктах значною мірою залежить від статі опонента. Наприклад, у конфліктах з чоловіками чоловіки проявляють високу впевненість, цілеспрямованість, гнучкість. Тоді як жінки у конфліктах поведуться зовсім інакше, для них стать опонента не є значущим чинником його поведінки, однак є суттєвим чинником його особистісних реакцій, симпатій, конструктивності і гнучкості рішень [7].

Гендерні відмінності в агресивній поведінці у більшості випадків виявляються, але залежать від гендеру учасника конфлікту, типу агресії, ситуаційних факторів і гендерних норм. Дослідження гендерних відмінностей показали, що факт виявлення відмінностей залежить, по-перше, від ситуації, а, по-друге, від статі експериментатора [4].

У так званих змішаних, або гетерогенних конфліктних ситуаціях жінки найчастіше пово-

дяться більш активно, ніж чоловіки, їх поведінка більш емоційна і ригідна за спрямованістю. Деякі фахівці відзначають, що відносна пасивність чоловіків пов'язана із стереотипами ставлення до жінок як до більш слабкої статі. Саме з метою психологічного захисту чоловіки в змішаних конфліктах поведуться менш конструктивно, агресивно і афективно або ж уникають будь-яких ділових, в тому числі і конфліктних, ситуацій з жінками. В той же час жінки у конфліктах з чоловіками відрізняються більш гнучкою поведінкою, ніж у конфліктах з жінками, більш інтуїтивні, розумні, конструктивно рефлексивні. У процесі спілкування в змішаних конфліктах жінки використовують більш широкий і гнучкий спектр вербальних і невербальних методів впливу на опонентів. До речі, спектр засобів регулювання конфліктів у жінок більш широкий і різноманітний [7].

На даному етапі виявлено низку специфічних гендерних відмінностей поведінки у конфлікті. Зокрема, жінки більш схильні до загострення конфліктної ситуації, тоді як чоловіки намагаються якомога швидше її вирішити. Хоча і взаємини між чоловіками загалом є більш конфліктними, ніж взаємини між жінками.

Проте досі недостатньо вивченою є проблема гендерних особливостей конфліктних форм поведінки в підлітковому та юнацькому віці, що зумовило вибір теми нашого дослідження. Тож метою нашої розвідки стало дослідження гендерних особливостей конфліктної поведінки в підлітковому та юнацькому віці.

Гіпотеза дослідження полягала в тому, що форми поведінки в конфліктних ситуаціях будуть відрізнятися залежно від статі:

- у підлітків хлопчиків переважатиме такий стиль поведінки в конфлікті, як суперництво та особистісна форма конфліктної поведінки;
- у підлітків дівчаток переважатиме такий стиль поведінки в конфлікті, як пристосування та ситуативна форма конфліктної поведінки;
- в юнацькому віці у хлопчиків переважатиме такий стиль поведінки в конфлікті, як компроміс та ситуативна форма конфліктної поведінки;
- в юнацькому віці у дівчат переважатиме такий стиль поведінки в конфлікті, як співпраця та особистісна форма конфліктної поведінки.

Дослідження проводилося за допомогою методики оцінки схильності особистості до конфліктної поведінки (методика К. Томаса, адаптований варіант Н. Гришиної) та методики оцінки агресивності у фруструючих ситуаціях (методика А. Басса і А. Дарки) [2; 7].

За результатами дослідження особливостей конфліктних форм поведінки в підлітковому віці за допомогою методики «Оцінка схильності особистості до конфліктної поведінки» К. Томаса, можемо сказати, що у підлітковому віці виражені такі стратегії поведінки в конфлікті: супер-

ництво – 22,2 %, співпраця – 38,9 %, компроміс – 1,1 %, уникнення – 0 % та пристосування – 27,8 %.

Отже, у досліджуваних підліткового віку переважає така стратегія конфліктної поведінки, як співпраця, що становить 38,9 % від загальної кількості досліджуваних. Це свідчить про те, що підлітки в ситуації конфлікту схильні до продуктивного його вирішення з метою задоволення як власних інтересів, так і іншої сторони. Однак досягнення бажаного результату вирішення конфліктної ситуації у такий спосіб потребує багато часу. Пояснити вибір підлітками даної стратегії поведінки в конфліктній ситуації можна тим, що для них є надзвичайно цінним міжособистісне спілкування з іншими людьми. Тому вони обирають найбільш ефективну стратегію поведінки в конфлікті для збереження попередньо існуючого рівня спілкування.

Варто зазначити й те, що у деяких досліджуваних домінуючими виявилися кілька стратегій конфліктної поведінки, а саме: співпраця, уникнення та пристосування. Це можна пояснити тим, що ці досліджувані не віддають переваги конкретній стратегії поведінки в конфліктній ситуації, а обирають стратегію залежно від ситуації та змісту самого конфлікту.

Порівнюючи результати дослідження хлопчиків та дівчаток підліткового віку за допомогою даної методики, ми виявили, що у хлопчиків переважає така стратегія поведінки в конфліктній ситуації, як суперництво (40 %), у дівчат – співпраця (50 %).

Що стосується юнацького віку, то тут ми отримали такі результати: суперництво становить 17,7 %,

співпраця – 23,5 %, уникнення – 5,9 %, компроміс – 29,4 % та пристосування – 23,5 %. Отже, у цьому віці переважає така стратегія конфліктної поведінки, як компроміс, що проявляється у 29,4 % від загальної кількості досліджуваних. Це свідчить про те, що юнаки в ситуації конфлікту схильні йти на поступки, намагаються досягти спокійного, мирного варіанту вирішення проблеми. Вибір юнаками такої стратегії поведінки в конфліктній ситуації можна пояснити тим, що у цей період вони зосереджені на побудові планів на майбутнє, життєвих перспектив і задля їх досягнення готові на даний момент поступитися певними інтересами.

Порівнюючи результати дослідження хлопців та дівчат юнацького віку за допомогою даної методики, ми виявили наступне: у хлопчиків переважають такі стратегії поведінки в конфліктній ситуації, як співпраця та компроміс (33,3 %), а у дівчат – пристосування (37,5 %).

Порівнюючи результати дослідження особливостей конфліктних форм поведінки у хлопців, варто зазначити, що у підлітковому віці у них переважає такий стиль поведінки в конфліктній ситуації, як суперництво (40 %), а у юнацькому віці домінують співпраця і компроміс (33,3 %) (див. табл. 1).

Порівнюючи результати дослідження особливостей конфліктних форм поведінки у дівчат, бачимо, що у підлітковому віці у них переважає такий стиль поведінки в конфліктній ситуації, як співпраця (50 %), а в юнацькому віці – пристосування (37,5 %) (див. табл. 2).

Таблиця 1

ВІДСОТКОВЕ СПІВВІДНОШЕННЯ СТИЛІВ ПОВЕДІНКИ ХЛОПЦІВ У КОНФЛІКТНІЙ СИТУАЦІЇ

Вік	Стиль поведінки в конфліктній ситуації, %				
	Суперництво	Співпраця	Компроміс	Уникнення	Пристосування
Підлітковий	40	30	0	0	30
Юнацький	11,1	33,3	33,3	11,1	11,1

Таблиця 2

ВІДСОТКОВЕ СПІВВІДНОШЕННЯ СТИЛІВ ПОВЕДІНКИ ДІВЧАТ У КОНФЛІКТНІЙ СИТУАЦІЇ

Вік	Стиль поведінки в конфліктній ситуації, %				
	Суперництво	Співпраця	Компроміс	Уникнення	Пристосування
Підлітковий	0	50	25	0	25
Юнацький	25	12,5	25	0	37,5

За результатами дослідження особливостей конфліктних форм поведінки в підлітковому віці за допомогою методики «Оцінка агресивності у фруструючих ситуаціях» А. Басса і А. Дарки були виявлені такі показники: фізична агресія в конфлікті — 12,5 %, непряма агресія — 6,25 %, роздратування, негативізм, образа — 0 %, підозрілість — 18,75 %, вербальна агресія — 56,25 %, відчуття провини — 6,25 %.

Отже, у підлітків переважає така форма ворожих і агресивних реакцій у фруструючих ситуаціях, як вербальна агресія, що спостерігається у 56,25 % від загальної кількості досліджуваних. Це свідчить про те, що підлітки схильні виражати негативні відчуття як у формі сварок, криків, так і через зміст словесних відповідей (загрози, прокльони).

Порівнюючи результати хлопчиків і дівчаток підліткового віку, отримані за цією методикою, виявилось, що в обох статей переважає вербальна агресія, що становить 56,25 % у хлопців і 42,9 % у дівчат. Також цікавим є те, що у дівчат разом із вербальною агресією переважає така форма реакцій, як підозрілість, що становить також 42,9 %.

В юнацькому віці вираження ворожих і агресивних реакцій у фруструючих ситуаціях має такі форми: фізична агресія (напад) в конфлікті — 0 %, непряма агресія — 9,1 %, роздратування, негативізм — 0 %, образа — 9,1 %, підозрілість — 9,1 %, вербальна агресія — 18,1 %, відчуття провини — 54,6 %.

У досліджуваних переважає така форма реакцій, як відчуття провини, що спостерігається у 54,6 % від їхньої загальної кількості. Це можна пояснити тим, що юнаки схильні відчувати себе винними у виникненні конфлікту. На основі цього у них можуть виникати внутрішньоособистісні конфлікти та розкаяння совісті. Даний факт може свідчити про те, що в юнацькому віці важливим стає дотримання норм і правил особистісного спілкування, юнаки стають чутливими до порушень справедливості як зі свого боку, так і з боку інших осіб.

Порівнюючи результати дослідження за даною методикою, ми виявили, що і у хлопців, і у дівчат юнацького віку переважає така форма ворожих і агресивних реакцій у фруструючих ситуаціях, як відчуття провини, що становить у хлопців 60 %, а у дівчат — 42,9 %. Також цікавим є те, що у дівчат разом із відчуттям провини переважає така форма ворожих і агресивних реакцій у фруструючих ситуаціях, як вербальна агресія, що становить також 42,9 %.

Спираючись на попередні дослідження, ми виділили дві конфліктні форми поведінки: 1) ситуативна (та, що виникає тимчасово, не постійно, залежно від ситуації і проявляється у роздратованості, образі, почутті провини, негативізмі); 2) особистісна (та, що залежить від особистісних якостей, стереотипу поведінки з метою досягнення поставлених

цілей і проявляється у фізичній, вербальній, непрямій агресії, підозрілості) [4].

Отже, у підлітковому віці домінуючою є особистісна форма конфліктної поведінки, що проявляється у 93,75 % від загальної кількості досліджуваних. У ситуації конфлікту поведінка підлітків залежить від особистісних якостей, стереотипу поведінки з метою досягнення поставлених цілей і проявляється у фізичній, вербальній, непрямій агресії, підозрілості. Ситуативна форма конфліктної поведінки спостерігається у 6,25 % від загальної кількості досліджуваних та є менш вираженою у підлітковому віці.

Що стосується юнацького віку, то тут домінуючою є ситуативна форма конфліктної поведінки, що проявляється у 63,7 % від загальної кількості досліджуваних. Тобто конфлікт виникає тимчасово, не постійно, залежно від ситуації і проявляється у роздратованості, образі, почутті провини, негативізмі. Особистісна форма конфліктної поведінки становить 36,3 % від загальної кількості досліджуваних та є менш вираженою в юнацькому віці.

Варто зазначити, що у хлопців підліткового віку переважає особистісна форма конфліктної поведінки (88,9 %), а у юнацькому віці домінує ситуативна (60 %). У дівчат підліткового віку переважає особистісна форма конфліктної поведінки (100 %), а у юнацькому віці домінує ситуативна (57,1 %).

Отже, узагальнюючи результати дослідження, можемо сказати, що конфліктні форми поведінки відрізняються залежно від віку. Підлітковому віку притаманні особистісні конфліктні форми поведінки, тоді як юнацькому — ситуативні. Це можна пояснити тим, що ці вікові періоди відрізняються один від одного, а саме: особистісні форми конфліктної поведінки в підлітковому віці пов'язані з прагненням до самовираження, реалізації власних особистісних прагнень. Переважання ситуативних форм конфліктної поведінки у юнацькому віці можна пояснити тим, що на даному етапі з'являється адекватне оцінювання конфліктної ситуації, а також схильність до конструктивних шляхів її вирішення.

Варто зауважити, що ми не виявили гендерних відмінностей у проявах конфліктних форм поведінки як у підлітковому, так і в юнацькому віці. Однією з причин такого явища може бути чітка підпорядкованість віковим характеристикам конфліктних форм поведінки.

Отже, узагальнюючи результати дослідження гендерних особливостей конфліктних форм поведінки у підлітковому та юнацькому віці можна сказати, що висунута на початку дослідження гіпотеза підтвердилася частково. Зокрема, було з'ясовано, що у хлопців підліткового віку переважає такий стиль поведінки в конфлікті, як суперництво та особистісна форма конфліктної пове-

дінки, а в юнацькому віці — компроміс та ситуативна форма конфліктної поведінки.

Проте не підтвердилася гіпотеза про переважання у дівчат в підлітковому віці такого стилю

поведінки в конфлікті, як пристосування та ситуативна форма конфліктної поведінки, а в юнацькому віці — співпраці та особистісної форми конфліктної поведінки.

ДЖЕРЕЛА

1. Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. — СПб. — Москва, 2001. — 320 с.
2. Гришина Н.В. Психология конфликта / Н.В. Гришина. — СПб. : Питер, 2002. — 464 с.
3. Ильин Е.П. Пол и гендер / Е.П. Ильин. — СПб. : Питер, 2010. — 688 с.
4. Коберник Л.О. Ціннісні орієнтації як чинник виникнення та подолання конфліктних форм поведінки в юнацькому віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук / Людмила Олександрівна Коберник. — К., 2010. — 20 с.
5. Кон И.С. Психология ранней юности: Книга для учителя / И.С. Кон. — М. : Просвещение, 1989. — 255 с.
6. Ємельяненко Л.М. Конфліктологія : навч. посіб. / Л.М. Ємельяненко ; за ред. В.М. Петюка, Л.В. Торгової. — К. : КНЕУ, 2003. — 256 с.
7. Ложкін Г.В. Психология конфлікту: теорія та сучасна практика : навч. посіб. / Г.В. Ложкін, Н.І. Пов'якель. — К. : ВД «Професіонал», 2006. — 416 с.
8. Русинка І.І. Конфліктологія: Психологія технології запобігання і управління конфліктами : навч. посіб. / І.І. Русинка. — К. : Професіонал, 2007. — 332 с.

УДК 316.454.52:377

С.А. Котловий,

аспірант Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ЗНАЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ФОРМУВАННІ БЕЗКОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ПРОФЕСІЙНОГО ЛІЦЕЮ

Формування національної самосвідомості передбачає засвоєння учнівською молоддю соціального досвіду передовсім свого народу, своєї етнічної спільності, стійких моральних норм поведінки, властивих як соціальним групам, до яких ця молодь належить, так і тому суспільству, в якому їй доведеться жити і працювати. Паралельно з цим важливе місце в системі соціального становлення особистості учня має посідати утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, любові, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності, бережливості та інших чеснот.

Вже в умовах школи через спілкування з дорослими і, зокрема, вчителями на уроках, позакласних заняттях, чергуванні, зборах, в умовах трудового навчання і продуктивної праці відбувається духовне зіткнення дітей з широтою інтелекту одного, з логічною чіткістю думки другого, громадянською пристрасстю третього, добротою та гострим розумом четвертого, ніжністю, делікатністю, справедливістю, благородством п'ятого, шостого тощо. На цій основі у них формується емоційне позитивне ставлення до вчителя. Так, якщо вчитель прагне добитися засвоєння учнями відповідних соціальних цінностей, сформувані інтерес до духовно багатого життя, самостійність, скромність як особистісні риси, вселити в них радість від співтворчості, готовність до боротьби зі злом і несправедливістю, він завжди знайде можливість створити такі умови, щоб іскри їх думок і почуттів

утворювали царство думки й емоційне піднесення, давали їм змогу відчутти в собі силу духу і потребу в прояві справжньої людяності у ставленні до того, кого треба захистити, виручити, підтримати.

Учитель повинен уміти знаходити, постійно «відкривати» все нові й нові технології культурного спілкування з дітьми, котрі допоможуть викликати у них допитливість, інтерес і здивування: «Що це таке? Невже це можливо? Скажіть, будь ласка, як це зробити? Як правильно діяти в такому випадку? Як допомогти, коли сталося таке лихо у мого друга?»

Відповіді на ці запитання мають налаштовувати дітей на добрі справи, викликати у них потребу добротворення. Тут професійний ліцей має стати для них рідним домом, справжньою «школою людяності і милосердя»: усвідомлення дітьми своїх соціальних прав і обов'язків, формування таких понять, як Батьківщина, патріот, дружба, доброта, праця, боротьба зі злом, грубістю, жорстокістю, несправедливістю. Для цього у багатьох ліцейських проводяться уроки людяності, створюються групи милосердя.

На жаль, подекуди зустрічаються ще випадки, коли «соціальне становлення» як процес зводиться лише до присоромлення учнів за порушення морально-етичних норм і правил і до поспішних читань їм моральних лекцій з тим, щоб осудити, пригрозити, заборонити тощо. І через те, що в цих ситуативних моментах педагоги завжди